

Armenzorg in Vleuten

In 1732 kreeg de gereformeerde gemeente in Vleuten een verzoek van het gerecht om iets bij te dragen tot onderstand van een Vleutense jongen die in Utrecht in het dolhuis was opgenomen. De kosten waren te hoog om geheel ten laste van het dorp te komen: 80 gulden per jaar. Als de diakonie nu eens 20 gulden bijdroeg? Goed, zei de kerkeraad, voor dit éne jaar willen we het wel doen, omdat jullie zoveel uitgaven hebben moeten doen om de jongen in de kleren te steken. Maar er is één voorwaarde: de O.L. Vrouwen Broederschap moet evenveel bijdragen, anders doen wij het niet.

Hierop volgde een vergadering in het rechthuis, met vertegenwoordigers van zowel broederschap als kerkeraad. Woordvoerder van de eerste was de brouwer Hendrik van Bijlevelt, een der voornaamste katholieken van het dorp en hoog aangeslagen in de belasting. Al direkt stelde hij zich op tegenover de predikant, Jacobus Vlaer, en er kwam een felle diskussie.

Nu moet men weten dat Jan Joosten, de jongen waar het om ging, wel van gereformeerden huize was. Hij was echter geen lidmaat en hoorde dus tot de zogenaamde buiten-armen. In veel dorpen lag de situatie zo, dat katholieke en gereformeerde lidmaten ieder bij hun eigen diakonie voor steun terecht konden, terwijl de buiten-armen óf bij het gerecht konden aankloppen, óf bij een van die nog uit de middeleeuwen stammende fundaties voor armenzorg, doorgaans Heilige Geest tafels genoemd.

De dominee zag in de Vleutense broederschap ook zo'n min of meer neutrale instelling en voelde zich in die mening gesteund door het feit dat sommige gereformeerden aanzienlijke bedragen aan de broederschap hadden nagelaten. Dat zouden zij niet gedaan hebben als het een puur katholieke organisatie was.

Zo eenvoudig lag het in Vleuten toch niet. Om te beginnen was er geen roomse diakonie. Neen, zei Bijlevelt, de roomse armen worden gesteund door de broederschap of door het gerecht.

Dominee: Wat, geen diakonie? Wat doe je dan met je aalmoezen?

Bijlevelt: Die zijn er niet.

Dominee: Geen aalmoezen? Waar is dan die lade voor die zondags in jullie kerk rondgaat?

Bijlevelt: Voor de pastoor.

Dominee: Maar er is toch al een bus waarmee je bij de huizen geld inzamelt voor de pastoor, en nog een tweede voor het onderhoud van de kerk,

geef je dan nooit aalmoezen? Dat bestaat toch niet, een christelijke gemeente die niet aan de armen denkt!

Bijlevelt: Toch wel, ik geef elke donderdag aan de passanten uit Utrecht, die hier op die dag gewoonlijk komen „schoeyen”.

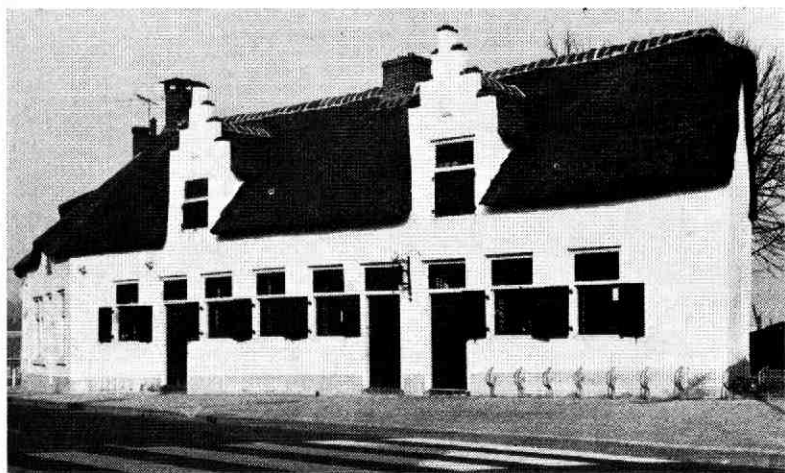
Dominee: Die? Maar dat is onhebbelijk en godloos volk! Vroeger gaf ik ze ook wel eens wat, uit eigen beurs, maar ze verdrinken alles in dat kroegje, je weet wel, en toen ik dat merkte hield ik er mee op. Ik vind dat je beter kunt geven aan de armen van je eigen dorp, waar je wat van afweet.

Hierop zwegen de roomse aanwezigen, „alsof ze de dominee gelijk gaven”. Maar Bijlevelt hield voet bij stuk en begon een tegenaanval: Waarom had de broederschap niets gekregen uit de nalatenschap van Jan Pronckert, lidmaat van de gereformeerde kerk, die behalve van de diakonie ook onderstand had genoten van de broederschap? Hij voor zich voelde er niet voor aan deze nieuwe zaak mee te werken, zolang er in de oude geen klaarheid gekomen was.

Het dreigement van de dominee dat de gereformeerden dan ook niets zouden geven, bracht Bijlevelt tenslotte tot nadenken. Met zijn verklaring „ik zal dan ook geven, dog ook maer voor dit jaer” eindigde de vergadering. De dominee ging naar huis en schreef alles in het kerkeboek, nog vóór zijn gemoed tot rust was gekomen.

Tenslotte betaalde de diakonie niet alleen voor dat éne jaar, maar jaren lang, evenals de O.L. Vrouwen Broederschap. De zaak over Jan Pronckert was dan ook tot aller tevredenheid opgelost. Enige jaren later waren er weer moeilijkheden, ditmaal tussen gerecht en broederschap. Het gerecht had twee rooms-katholieke vrouwen die om steun kwamen vragen, naar de broederschap verwezen, maar zij werden daar niet geholpen. Schout en schepenen dienden hierover hun beklag in bij de Gedeputeerde Staten en stelden, dat de broederschap de *plicht* had deze vrouwen iets uit te keren.

In hun verweer maken de broeders duidelijk dat zij deze eis van het gerecht beschouwden als een inbreuk op hun beschikkingsrecht over de goederen van het gilde. Het was hun eigen vrije wil geweest indertijd, dat de inkomsten voortaan gebruikt zouden worden voor armenzorg. Zijzelf hadden in 1667 beslist dat voortaan de jaarlijkse maaltijd uit eigen zak betaald zou worden. Zijzelf wilden ook bepalen wie wel en wie niet voor

*Armenhuisjes van de
Onze Lieve Vrouwen
Broederschap
te Vleuten,
waarin op het ogenblik
de leeszaal is gevestigd.*

onderstand in aanmerking kwam. Wat die twee vrouwen betreft, die voldeden niet aan hun eisen. Maria van den Bergh was al jaren lang niet in de kerk verschenen; de pastoor had haar uit eigen beurs een schelling per week aangeboden als zij wel zou komen, maar zij had halsstarrig geweigerd. De andere woonde in De Meern en ging in Utrecht ter kerke en kwam dus helemaal niet in aanmerking. Verontwaardigd constateerden zij dat het gerecht maar links en rechts akten van in-denniteit uitgaf zonder hun voorkennis, en dan wel de broederschap voor hun onderstand liet opdraaien. Op die manier zou er binnenkort niets meer van het vermogen over zijn.

Het is niet meer na te gaan hoe het met die vrouwen afliep; maar het standpunt van de broeders is wel invoelbaar, vooral wanneer we de geschiedenis van het gilde van het begin af na gaan.

De Onze Lieve Vrouwen Broederschap te Vleuten bestaat op 21 april 1971 precies vijfhonderd jaar. Wie de stichtingakte van 1471 leest, vindt daarin inderdaad niets over armenzorg, wel veel over broedermin, gemeenschappelijke maaltijden en godsdienstige plechtigheden. Op een gegeven ogenblik is de armenzorg hierbij opgenomen, om tenslotte geheel op de voorgrond te treden. Wanneer is dat gebeurd?

In een visitatierapport van 1593 lezen we dat er toen een gilde in Vleuten was, waarvan de leden een jaarlijkse maaltijd hielden, waarop enkele juwelen getoond werden die eigendom waren van het gilde.

Het inkomen was ongeveer 25 gulden per jaar, blijkbaar ruim voldoende om de onkosten te dekken. In 1621 was er wat veranderd, zoals blijkt uit een mededeling van de toenmalige predikant van Vleuten op de classis-vergadering te Utrecht. Het inkomen was gegroeid tot 30 gulden, en het werd besteed „tot profijt der armen”. Wanneer we bedenken dat in die tijd van gereformeerde zijde pogingen werden gedaan om het inkomen van gilden en broedersschappen te algemener nutte aan te wenden, inplaats van dat „onnut verbrassen”, is het niet moeilijk om te begrijpen wat er gebeurd was. Om baas in eigen huis te blijven had de broederschap aan de buitenwereld doen weten dat armenzorg haar voornaamste doel was. Dat was niet uitsluitend camouflage, want er werd wel degelijk veel voor de armen gedaan. Zo veel, dat ook buitenstaanders dit gilde de aangewezen instelling gingen vinden om geld of goederen aan na te laten, in de wetenschap dat dit goed besteed zou worden. In het begin van de achttiende eeuw scheen het gilde zelfs zijn zuiver katholieke karakter verloren te hebben, want het telde ook enige gereformeerden onder zijn leden.

Maar er kwam een wending. Al bij het conflict in 1740 over de twee vrouwen die om onderstand vroegen, krijgen we de indruk dat het gerecht aan het gilde de taak toedacht om speciaal de katholieken te steunen. Niet meer neutraal dus. De broederschap zelf, zo blijkt uit het verweer, vond dat die katholieken dan ook geregeld in de kerk moesten komen en nam aldus de taak op zich van

een roomse diakonie, die immers in Vleuten niet bestond. En met de infiltratie van gereformeerden in het gilde was het in de tweede helft van de achttiende eeuw afgelopen.

Heel veel jaren later, in de winter van 1812/1813, zat een andere dominee van Vleuten op een avond in het kerkeboek te lezen. Toen hij zag wat zijn voorganger Jacobus Vlaer had opgeschreven, wreef hij zich de ogen uit. Die O.L. Vrouwen Broederschap zou dus bedoeld zijn om de buiten-armen te steunen? Maar dan hadden zij al jaren lang deze mensen, en ook de hervormde diakonie, te kort gedaan. Hij nam de pen op en schreef een brief op poten aan de administrateurs van de broederschap. In het Frans, zoals dat in die tijd hoorde. Het was het begin van een lange briefwisseling, waarbij vele stukken ter tafel kwamen. Pas in 1815 bracht de vrederechter van het kanton Maarssen een vergelijk tot stand. Waarschijnlijk hield hij er rekening mee dat het gilde ook wel eens legaten van gereformeerden had ontvangen, en wees daarom een achtste van het vermogen

toe aan de hervormde diakonie. Op 5 februari 1820 werd de laatste betaling gedaan, en daarmee was de O.L. Vrouwen Broederschap weer baas in eigen huis geworden, maar nu voorgoed.

E. P. Polak-de Booy

Noot:

De dialoog tussen Bijlevelt en Vlaer is iets verkort overgenomen uit het kerkeboek van de Nederlandse hervormde gemeente te Vleuten, thans berustend op het rijksarchief in Utrecht. De verdere gegevens dank ik grotendeels aan de inzage van het archief van de O.L. Vrouwen Broederschap te Vleuten. Ik dank de procurator, de heer Th. G. van Dijk, voor zijn medewerking. Literatuur over de broederschap kan men vinden in het Archief Aartsbisdom Utrecht 1898, 255, met een artikel van J. H. Hofman, en in het jaarboekje Nif-tarlake 1915, 8 met een artikel van Kees Valkestein. Beide artikelen dragen de titel „O.L. Vrouwen Broederschap te Vleuten“.

Onze voorouders, bij nader inzien

Ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Nederlandse Genealogische Vereniging zal van 27 maart t/m 23 april in het gemeentelijk archief te Utrecht de tentoonstelling „Onze voorouders, bij nader inzien“ worden gehouden.

Het doel van de expositie is een groot aantal aspecten van het genealogisch onderzoek naar voren te brengen. Het zijn niet alleen de doop-, trouw- en overlijdensregisters die de familie-onderzoeker tot steun zijn bij zijn naspeuringen. Ook met behulp van notariële akten, transportakten en -plechten, inschrijvingen in de burgerboeken, familiewapens, geboorte-, huwelijks- en andere gelegenheidspenningen, kerst- en nieuwjaarswensen is het vaak mogelijk familiebanden te ontdekken.

De tentoonstelling begint met een stamboom van de Utrechtse familie Ram. Linten verwijzen naar de verschillende akten waaruit de gegevens voor de stamboom werden verzameld.

Behalve geschreven teksten zijn er ook voorwerpen aanwezig, die de gebeurtenissen in het familieleven markeren: testamenten met bijzondere gegevens, kwartierstaten, familieportretten, huwelijkszangen, geboortelepels en serviesgoed, rouwborden uit kerken, enz.

Er zijn charters (oorkonden) bijeen gebracht, er werden gegevens verzameld over huwelijken met buitenlanders, over de in vroeger eeuwen zo hard toe slaande besmettelijke ziekten als pest en cholera. Ook is op de expositie een keur van oude wapenboeken te vinden, waaronder dat van de bekende Arent van Buchell, van de Gelders-Overijsselse Studentenvereniging, van de regenten der Utrechtse gasthuizen, enz.

De openingstijden zijn: werkdagen van 10 tot 16.30 en zaterdag van 10 tot 12 uur. Gesloten op zondag en van 9 t/m 12 april. Toegang gratis.

Mej. drs. I. J. Soer